

протоієрей Микола Капітула,
здобувач Київської православної богословської академії

ЛІТУРГІЯ РАНІШОСВЯЧЕНИХ ДАРІВ НА УКРАЇНСЬКІЙ ЗЕМЛІ

Стаття присвячена висвітленню питання звершення літургії Ранішосвячених Дарів в Українській Православній Церкві. У ній, зокрема, з'ясовано, що від прийняття Київською Руссю християнства ця літургія пройшла багато етапів розвитку та реформ і отримала свої особливості, відмінні від візантійського обряду.

Ключові слова: богослужіння, літургія, Ранішосвячені Дари, традиція.

Літургія Ранішосвячених Дарів упродовж століть під впливом різних уставних реформ в Українській Церкві отримала свої особливості, відмінні від грецьких.

Актуальність теми зумовлена потребою комплексного дослідження та більш глибокого вивчення Великопостової літургії як для священнослужителів, так і для мирян. У час відродження Української Православної Церкви надзвичайно актуальним є ознайомлення та висвітлення історії формування служіння літургії Ранішосвячених Дарів на українській землі.

Мета статті – на підставі наявних історичних відомостей висвітлити розвиток та уставні особливості літургії Ранішосвячених Дарів, які сформувалися в Українській Православній Церкві.

Для написання цієї статті використано дослідження православного богослужіння та церковного уставу Олексія Дмитрієвського, Івана Мансветова, Никанора Одінцова, протоієрея Григорія Смирнова-Платонова та ін.

Русь-Україна в X ст. прийняла християнство від Візантії, тому Українська Церква трималася константинопольської літургічної традиції. Літургію Ранішосвячених Дарів здійснювали в середу і п'ятницю сиропусного тижня, в усі постові дні Чотиридесятниці, включаючи Велику п'ятницю [9, с. 27, 41, 45, 53, 238]. Зміни щодо днів звершення літургії Ранішосвячених Дарів відбулися в кінці XIII – на початку XV століть у зв'язку з поширенням Єрусалимського уставу. Єпископ Феогност у 1276 р. звертався від імені митрополита Кирила до Константинопольського патріаршого собору з низкою запитань. Собор 1301 р. на питання третє – «Чи співати у

Велику п'ятницю службу?» – відповів: «Святими отцями встановлено, що служби того дня немає». А на питання одинадцяте – «У Сирний тиждень, в середу і п'ятницю, постову службу служити або Іоанову?» – відповів: «Не співається тоді служба ні постова, ні Іоанова, але о дев'ятій годині часи з вечірнею співають» [8, с. 270].

Пізніше цю нову богослужбову практику підтверджував митрополит Кипріан (1380 – 1382) у повчанні до духовенства: «Що стосується заборони служити яку б то не було літургію – навіть Ранішосвячену – в середу і п'ятницю сирного тижня, а також і в Велику п'ятницю, то це рішення ґрунтується на звичаях палестинських монастирів і знайшло відображення в уставі єрусалимському...» [7, с. 136].

Очевидно, стара традиція поступалася місцем новій не без зусиль. Через майже 150 років після відповідей Константинопольського патріаршого собору на питання єпископа Феогноста митрополит Московський Фотій (1410 – 1431) писав з цього ж приводу у Псков: «А що в середу і в п'ятницю сирного тижня не прийняли ані в Палестині, ні на Святій Горі, ані у царюючому Царгороді, не прийнято в ці дні промовляти в середу і п'ятницю сирного тижня ані повну літургію, ні Ранішосвячених служити. Так само і тим більше, у Велику п'ятницю розп'яття Христового не прийняли служити ні повну літургію, ні Ранішосвячену» [10, с. 126; 7, с. 136 – 137].

Центром першої літургічної реформи в історії Української Православної Церкви був Києво-Печерський монастир. Ця реформа, одним із результатів якої стала поява і поширення перекладу Типікона патріарха

Олексія Студита (відомого як Студійсько-Олексіївський устав), була пов'язана з діяльністю преподобного Феодосія Печерського, який став ігуменом Київської обители в 1062 р. Це був загальноцерковний захід, направлений на влаштування чернечого життя і богослужіння для всієї Церкви Київської Русі, участь в якому брала церковна і світська влада. За вказівкою преподобного Феодосія, насельник одного із Константинопольських монастирів Єфрем євнух, який прийняв чернечий постриг у Києво-Печерському монастирі, підготував комплект грецьких богослужбових книг, потрібних для перекладу і організації богослужіння та влаштування чернечого життя в Київській обителі [2, с. 535 – 537]. Цей комплект походив із Константинопольського монастиря Успіння Пресвятої Богородиці, заснованого патріархом Олексієм Студитом (1025 – 1043). Стараннями ігумена Київського Свято-Димитріївського монастиря (Михайлівського Золотоверхого) Варлаама [4, с. 364] грецькі богослужбові книги були привезені із Константинополя в Києво-Печерський монастир (ймовірно, до 1067 року), де були перекладені ще за життя преподобного Феодосія († 1074 р.).

Новий устав був відразу ж заведений у Києво-Печерській обителі, в якій він регулював як богослужіння, так і чернече життя. З Печерського монастиря Студійсько-Олексіївський устав поширився на інші монастирі Русі [3, с. 110]. Головними поширювачами нового уставу були єпископи та ігумени, які виходили з цієї славної обители.

В Українській Православній Церкві в період дії Студійського уставу (умовно до XV століття) літургія Ранішосвячених Дарів відбувалася в усі дні Великого посту, крім субот і неділь, свята Благовіщення і Великого четверга. Остання літургія Ранішосвячених звершувалася у Велику п'ятницю після вечірні.

У другій половині XIV століття на Русі почався довготривалий процес заміни Студійсько-Олексіївського уставу на Єрусалимський устав, що поширився до того часу у Візантії, на Афоні й у південних слов'ян. Вперше Єрусалимський устав з'являється в Українській Церкві завдяки старанням свя-

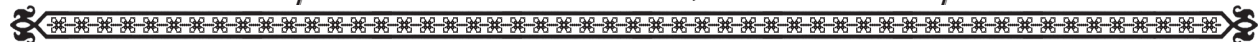
тителя Київського Олексія (1354 – 1378), за участю якого в кінці 60-их років XIV ст. була складена перша руська редакція Єрусалимського уставу. За митрополита Кипріяна (1390 – 1406) на Русі з'явилась ще одна редакція Єрусалимського уставу разом з повним комплексом богослужбових книг.

Із загальним прийняттям Єрусалимського уставу літургію Ранішосвячених стали звершувати в середу і п'ятницю 1-го, 2-го, 3-го, 4-го, 6-го тижнів посту (на 5-му і в четвер), на страсному тижні – в понеділок, вівторок і середу. Крім того, встановлено звершувати цю літургію в день пам'яті святого, на честь якого освячено храм, а також у день знайдення глави Іоана хрестителя (24 лютого) і в день сорока мучеників (9 березня). Але якщо перше зі свят трапиться в понеділок 1-го тижня, то служба йому переноситься на сиропусну неділю, якщо ж трапиться в будь-який інший пісний день цього тижня, то служба йому звершується в сиропусну неділю або в суботу першого тижня посту.

У другій половині XVII ст. відбулася третя літургічна реформа, яка була саме реформою богослужіння. Цій реформі посприяв розвиток друкарської справи на українських землях. Наявність церковних типографій дозволяла швидко і в великій кількості екземплярів тиражувати виправлені тексти. Ця реформа відбувалася за патріархів Никона та Іоакима. Її наслідком стало утворення сучасної редакції Єрусалимського уставу і всього комплексу богослужбових книг.

До нашого часу збереглися багато слов'янських рукописів. Головними джерелами для вивчення чинопослідування літургії Ранішосвячених Дарів, яке існувало в давній Русі-Україні, є описи давніх рукописів таких вчених, як М. Одинцов, О. Дмитрієвський, О. Горський та К. Невоструєв.

Зі старих рукописів бачимо, що літургія Ранішосвячених Дарів починалася виголосом «Благословен Бог наш...» [9, с. 238], який у XVI ст. поступово був замінений виголосом «Благословенне Царство...». Згідно із найдавнішими рукописами, під час 103-го псалма молитви не читалися. Із XIV ст. з'являється припис читати три молитви [9, с. 134; 5, с. 31], а з XVI ст. приписано чи-

тати всі вечірні молитви [6, с. 137]. Припис читати молитви на антифонах 18-ої кафізи зафіксовано вперше в літургіконах, що походять з XVI ст. [9, с. 134 – 135]. На відміну від сучасної практики, молитву «Світло тихе...» починав виголошувати диякон, а хор продовжував співати від слів «Безсмертного Отця Небесного...» [9, с. 240].

Щодо виголосу «Світло Христове просвічує всіх» у рукописах існує велика розбіжність, яка була включно до XVI ст. [6, с. 138]. З найстаріших рукописів видно, що не священник, а диякон, тримаючи в руках трисвічник і кадило, виголошує «Світло Христове просвічує всіх» [5, с. 8; 9, с. 68]. В одному з рукописів вказано вживати замість трисвічника двосвічник [5, с. 27]. Із XIV ст. у Службниках вказується виголошувати слова «Світло Христове просвічує всіх» священникові, роблячи знак хреста та стоячи обличчям до престолу [9, с. 134 – 135]. Також з'являється звичай використовувати лише одну свічку [5, с. 16], а не три чи дві. Пізніше було введено звичай, щоб диякон перед словами «Світло Христове просвіщає всіх» виголошував: «Повеліть», «Встаньте» або «Премудрість, станьмо побожно» [9, с. 240].

Прокимен «Нехай піднесеться молитва моя...» переважно приписувалось співати читцеві, хоча існував звичай, аби його співав сам священник [5, с. 16, 31].

Згідно зі Службниками XV ст., ілітони розкривали під час виголосу «Щоб і вони з нами славили...», але багато Службників вказують, щоб ілітони розкривалися вкінці потрійної ектенії під час виголосу «Бо Ти Милостивий і Людинолюбний Бог еси...» [9, с. 241; 6, с. 140].

Певному розвитку підпав також обряд звершення великого входу. В рукописах XI – XII ст. читаємо, що під час винесення святих Дарів священник читав 50-ий псалом [5, с. 8; 9, с. 68]. У XIV ст. з'являється практика перед входом промовляти молитву «Ніхто зі зв'язаних тілесними пристрастями і похиттю недостойний...» [9, с. 135 – 136]. Ця практика в XV ст. була усунута новим звичаєм промовляти перед входом «Нині сили небесні...» один або три рази. Подекуди взагалі не приписувалось читання будь-яких молитов [9, с. 241].

Щодо виголошення «Будьмо уважні», «Святее святим» треба зауважити, що в найдавніших рукописах поміщені лише слова «Святее святим» [5, с. 8]. З XIV ст. у рукописах з'являється припис співати два причасні стихи: «Споживіть і пізнайте...» і «Благодарю Господа...». Цей припис використовувався впродовж усього XV ст. [9, с. 241]. Виголос «Спаси Боже людей Твоїх...» із благословенням святими Дарами був відсутній, замість «Нехай повні будуть уста наші...» співалася подячна стихира «Хвалимо Тебе, Христе Боже наш...», а потім «Дякуємо Тобі, Христе Боже наш...» [9, с. 241]. Перед заамвонною молитвою виголос «З миром вийдемо» виголошував диякон, а не священник [9, с. 241], як це встановлено за сучасною практикою.

Літургія Ранішосвячених Дарів у старих рукописних літургіконах завершувалася молитвою на споживання Дарів [5, с. 8; 9, с. 68]. Варто зазначити, що старі слов'янські рукописи показують, що літургія Ранішосвячених Дарів звершувалась також у середу і п'ятницю сирного тижня [9, с. 238]. Щодо приготування святого Агнця для цієї літургії, то в одному з пізніших рукописів знаходимо звичай напоювання Агнця Божественною кров'ю [5, с. 81; 6, с. 136]. Про приготування Агнця на жертovníку під час звершення літургії Ранішосвячених Дарів найдавніші Службники мовчать. Натомість у XVI ст. знаходимо звичай приготувати святий Агнець на жертovníку або на початку, або під час читання 18-ої кафізи, або під час 140-го псалма «Господи, взиваю до Тебе...» [6, с. 142].

Отже, із наведеного вище видно, що літургія Ранішосвячених Дарів, яку прийняли наші пращури з Візантії, впродовж століть постійно розвивалася і щоразу набирала нового вигляду. Найбільше змінювалися ті частини богослужіння, які виконували священнослужителі, натомість ті частини цієї літургії, в яких активну участь брав народ, залишалися майже беззмінними. Пройшовши багато етапів розвитку та реформ, літургія Ранішосвячених Дарів в Українській Церкві отримала свої особливості, відмінні від візантійського обряду.

1. Біблія : книги Священного Писання Старого та Нового Завіту. – К. : Видання Київської патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. – 1416 с.
2. Життя святих (вибрані) українською мовою, викладені за повчанням Четьїх-Міней св. Димитрія Ростовського : в 7 т. – К. : Видання Київської патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2006. – Т. 1. – 711 с.
3. Життя святих (вибрані) українською мовою, викладені за повчанням Четьїх-Міней св. Димитрія Ростовського : в 7 т. – К. : Видання Київської патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2007. – Т. 3. – 846 с.
4. Життя святих (вибрані) українською мовою, викладені за повчанням Четьїх-Міней св. Димитрія Ростовського : в 7 т. – К. : Видання Київської патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2008. – Т. 6. – 639 с.
5. Горский А., Невоструев К. Описание славянских рукописей Московской Синодальной библиотеки. Отд. III: Книги богослужебные. Ч. 1. – М., 1869. – 584 с.
6. Дмитриевский А. Богослужение в Русской Церкви в 16 веке. – Казань, 1884. – Ч. 1. Службы круга седмичного и годичного и чинопоследования таинств : историко-археологическое исследование. – 434 с.
7. Мансветов И. Митрополит Киприан в его литургической деятельности. – М., 1882. – 242 с.
8. Мансветов И. Церковный устав (Типик), его образование и судьба в Греческой и Русской Церкви. – М., 1885. – 448 с.
9. Одинцов Н. Порядок общественного и частного богослужения в древней России до XVI века. – СПб., 1881. – 532 с.
10. Смирнов-Платонов Г. П., прот. О литургии Преждеосвященных Даров. – М., 1850. – 126 с.

*Archpriest Mykola Kapitula,
Applicant of the Kyiv Orthodox Theological Academy*

THE LITURGY OF PRE-SANCTIFIED GIFTS ON THE UKRAINIAN LAND

The article deals with highlighting the issue on accomplishing of the Liturgy of Pre-sanctified Gifts in the Ukrainian Orthodox Church. In particular, the article exposes that since the adoption of Christianity by Kyivan Rus, the Liturgy has undergone many stages of development and reform and has got its own characteristics, different from the Byzantine rite.

Key words: *worship, Liturgy, Pre-sanctified Gifts, tradition.*

